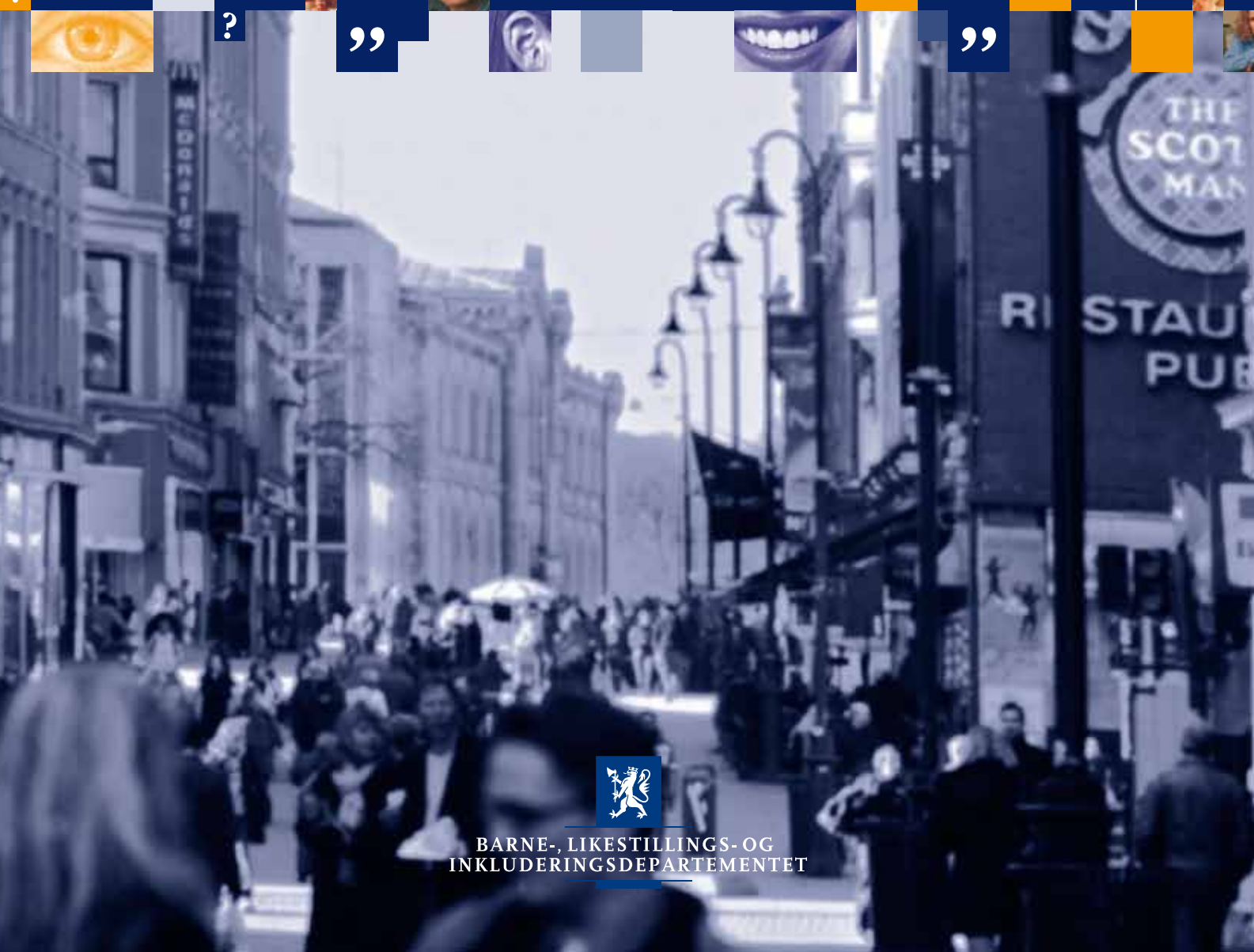

Mennesker med utviklingshemming skal heller ikke diskrimineres!

Informasjons- og utviklingsprogram 2010 – 2013

BARNE-, LIKESTILLINGS- OG
INKLUDERINGSDEPARTEMENTET

Mennesker med utviklingshemming skal heller ikke diskrimineres!

Informasjons- og utviklingsprogram 2010 – 2013

BARNE-, LIKESTILLINGS- OG
INKLUDERINGSDEPARTEMENTET

Innholdsfortegnelse

Forord	5
Rett til et selvstendig liv og til å være en del av samfunnet	5
Innledning	7
Regjeringens visjon er et samfunn med likestilling for alle og fravær av diskriminering.....	7
Hvorfor et eget program for mennesker med utviklingshemming?.....	7
Hva inneholder informasjons- og utviklingsprogrammet?	9
Aktivitetsplan for 2010 - 2013	12
1: Større bevissthet på politisk, administrativt og faglig nivå, både sentralt og lokalt, om gjeldende politikk og relevant lovgivning for mennesker med utviklingshemming	12
2: Videreutvikle politikken og formidle kunnskap om gode praktiske løsninger	14
Selvbestemmelse og brukerinnflytelse	14
Bolig	15
Helse- og sosialtjenester	16
Barnehage.....	18
Skole/utdanning.....	19
Arbeidsliv	20
Fritid	21
Kriminalomsorgen	22
Informasjons- og kommunikasjonsteknologi.....	22
Tjenester på tvers	23
3: Bidra til systematisk innsamling av data om levekår som kan belyse i hvilken grad man når målene for politikken for mennesker med utviklingshemming og innsatsen innen ulike tjenestegrener	24
4: Styrke utdanning, fagutvikling, forskning og veiledning av tjenesteutøverne	25

Forord

Rett til et selvstendig liv og til å være en del av samfunnet

Mennesker med utviklingshemming har rett til et selvstendig liv og til å være en del av samfunnet sammen med andre. Utviklingshemmede skal ha de samme valgmuligheter som andre. Det var hovedinnholdet i den såkalte "HVPU-reformen" eller "ansvarsreformen" som ble vedtatt for 20 år siden. Dette gjelder fortsatt. Mennesker med utviklingshemming skal ikke diskrimineres.

Den politiske utfordringen er å legge til rette for at mennesker med utviklingshemming skal kunne bruke denne rettigheten. Lykkes vi, vil også mennesker med utviklingshemming kunne leve sine egne liv etter egne valg på flere arenaer og med mangfoldige impulser. Dette er "normalisering". Vi får vi økt likhet mellom ulike mennesker og et rikere samfunn.

Vår ambisjon er at samfunnet skal tilrettelegges etter prinsippet om universell utforming. Produkter, omgivelser, programmer og tjenester skal utformes på en slik måte at de kan brukes av alle mennesker, i så stor utstrekning som mulig, uten behov for tilpassing og en spesiell utforming. Vi skal ha et samfunn for alle.

Samtidig må vi erkjenne at vi også framover vil ha behov for å gjøre en ekstra innsats for personer med nedsatt funksjonsevne slik at alle skal kunne bruke sin rett til å leve aktivt i samfunnet på linje med andre. Politikken består derfor også av ulike former for praktisk hjelp. Det kan være praktisk bistand til dagliglivets gjøremål, veiledning og hjelp til å leve et selvstendig liv, hjelp til å skaffe bolig, tekniske hjelpemidler og individuell tilrettelegging på viktige steder: arbeidsplass, undervisningsinstitusjon, barnehager og nødvendige sosial- og helsetjenester. Det enkelte menneske har en lovfestet rett til dette dersom hun eller han trenger det. Myndigheter og arbeidsgivere har plikt til å sørge for at de får det.

Dette programmet inneholder tiltak på flere departementers saksområder. Det inngår i regjeringens arbeid for et samfunn med likestilling for alle og uten usaklig forskjellsbehandling.

Programmet inneholder tiltak som allerede er satt i gang, eller som det er vedtatt å sette i gang. Programmet dekker ikke alle saksområder like godt. Men det skal være et dynamisk dokument, og det vil etter hvert bli supplert med nye tiltak. Under arbeidet med programmet har vi bl.a. fått verdifulle innspill til tiltak som vil bli nærmere vurdert.

Audun Lysbakken

Barne-, likestillings- og inkluderingsminister

Innledning

Regjeringens visjon er et samfunn med likestilling for alle og fravær av diskriminering.

Tradisjonelt har likestilling handlet om å fremme like muligheter og rettigheter for kvinner og menn. I dag brukes begrepet i videre forstand, og det omhandler også likestilling uavhengig av funksjonsevne, seksuell orientering, alder, etnisitet, religion mv. Det er i dag lovfestede forbud mot diskriminering på grunn av kjønn, etnisitet, nasjonal opprinnelse, avstamning, hudfarge, språk, religion, livssyn, politisk syn, medlemskap i arbeidstakerorganisasjon, seksuell orientering, alder, midlertidig ansettelse eller deltidsansettelse og nedsatt funksjonsevne. Det enkelte menneske kan være offer for diskriminering på flere grunnlag. Det programmet vi legger fram her, må derfor ses i sammenheng med de andre handlingsplanene mot diskriminering og for likebehandling.¹

Hvorfor et eget program for mennesker med utviklingshemming?

Selv om politikken er den samme for mennesker med utviklingshemming som for andre, trenger vi et informasjons- og utviklingsprogram for politikken for mennesker med utviklingshemming. Hvorfor gjør vi det?

Mennesker med utviklingshemming har opp gjennom historien sjelden blitt tillagt et menneskeverd på linje med andre. Offentlige tiltak for mennesker med utviklingshemming i Norge utviklet seg i tiden etter 2. verdenskrig som en særomsorg. Mulighetene for voksne mennesker til å nå fram med ønsker om noe annet enn omsorg i familien eller i institusjoner var dårlige. Mennesker med utviklingshemming ble i stor grad "tatt hånd om" men ikke hørt.

¹ Handlingsplan for å fremme likestilling og hindre etnisk diskriminering, Norge universelt utformet 2025. Regjeringens handlingsplan for universell utforming og økt tilgjengelighet 2009-2013, Bedre livskvalitet for lesbiske, homofile, bifile og transpersoner 2009-2012, Handlingsplan mot Kjønnsmisling, Handlingsplan mot tvangsekteskap, Handlingsplan mot seksuelle og fysiske overgrep mot barn.

En gjennomgang Helsevernet for psykisk utviklingshemmede (HVPU) som ble gjort i første halvdel av 1980-årene konkluderte enstemmig med at

- levekårene i institusjonene var uakseptable både menneskelig, sosialt og kulturelt
- det var ingen rasjonell begrunnelse for å skyve mennesker med utviklingshemming ut av nærmiljøet og nærmiljøtiltak
- særomsorgsapparatet for mennesker med utviklingshemming ga dem et dårligere tilbud enn det som andre fikk lokalt.²

Den store reformen som ble gjennomført i 1990-årene skulle skape bedre forhold. Formålene med den var:³

1. Bedre og normalisere levekårene for mennesker med utviklingshemming.
2. Personer med utviklingshemming skal så langt som mulig kunne leve og bo selvstendig og ha en aktiv og meningsfylt tilværelse i fellesskap med andre.
3. Avvikle institusjonsomsorgen for mennesker med utviklingshemming og utvikle alternative tilbud.

St. meld. nr. 40 (2002-2003) Nedbygging av funksjonshemmende barrierer understreket at politikken rettet mot personer med utviklingshemming består av de samme generelle strategier, mål og tiltak som politikken for andre personer med nedsatt funksjonsevne. Det er økt vekt på menneskerettigheter, likestilling og deltakelse. I Stortingsmeldingen ble Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming (NAKU) foreslått etablert for å *"bidra til utvikling av det faglige grunnlaget for å skape gode levekår for personer med utviklingshemming"*.

Det skjedde en positiv utvikling i forbindelse med reformen både på boligsiden og når det gjelder tjenesteyting på ulike områder. Betydelige samfunnsressurser ble satt inn for å bedre levekår og livssituasjonen til mennesker med utviklingshemming. Parallelt med dette skjedde det en styrking av lovgrunnlaget for tjenestene og lovgivningen for å motvirke bruk av tvang og makt overfor mennesker med utviklingshemming. Men det er etter hvert reist kritikk om at utviklingen noen steder til dels er stoppet opp og at det ikke er uvanlig at man har falt tilbake til gammel institusjonstankegang og institusjonspraksis. Det er eksempler på at folk ikke får innflytelse over hvem de skal dele bofellesskap med, og at tjenester ytes til bofellesskapet som kollektiv, ikke til det enkelte menneske. Det er videre hevdet at segregeringen øker

2 NOU 1985:34 Levekår for psykisk utviklingshemmede.

3 Jfr. midlertidig lov om avvikling av institusjoner og kontrakter om privatpleie under det fylkeskommunale helsevern for psykisk utviklingshemmede (LOV-1988-06-10-48,§1)

på enkelte samfunnsområder, for eksempel i skolen. Å inkludere mennesker med utviklingshemning i vanlig arbeidsliv byr på store utfordringer. Bakgrunns materialet⁴ og drøftingene på en konferanse som Statens råd for funksjonshemmede arrangerte høsten 2007 etter oppdrag fra berørte departementer⁵ gir grunnlag for å konkludere med at det er god grunn til å holde høy bevissthet på å videreføre verdiene fra reformen.

Antidiskrimineringspolitikken har fått et løft gjennom diskriminerings- og tilgjengelighetsloven, som trådte i kraft 1. januar 2009, gjennom den nye plan- og bygningsloven, den nye handlingsplanen for tilgjengelighet og universell utforming, nasjonal transportplan og FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne.⁶ Norge har undertegnet FN-konvensjonen og norsk politikk er i all hovedsak i samsvar med den. Det arbeides med sikte på at vi skal kunne ratifisere den, dvs. at den skal bli juridisk bindende for oss.

Hva inneholder informasjons- og utviklingsprogrammet?

Programmet inneholder fire hovedmål og skal bidra til å sikre rettighetene til mennesker med utviklingshemning. Mange av enkelttiltakene gjelder også andre mennesker med særlige behov for tilrettelegging.

De fire hovedmålene er:

1. Skape større bevissthet på politisk, administrativt og faglig nivå, både sentralt og lokalt, om gjeldende politikk og relevant lovgivning for mennesker med utviklingshemning.
2. Videreutvikle politikken og formidle kunnskap om gode praktiske løsninger på alle aktuelle områder.
3. Bidra til systematisk innsamling av data om levekår som kan belyse i hvilken grad man når målene for politikken for mennesker med utviklingshemning og innsatsen innen ulike tjenestegrener.
4. Styrke utdanning, fagutvikling, forskning og veiledning av tjenesteutøverne.

4 Bl.a. Helsedirektoratets rapport "Vi vil, vil vil, men får vi det til? Levekår, tjenestetilbud og rettsikkerhet for personer med utviklingshemning"

http://www.shdir.no/vp/multimedia/archive/00017/IS-1456_17307a.pdf

5 Referat og innlegg fra konferansen finnes på

http://www.shdir.no/srff/vi_er_ikke_i_m_l__men_vi_skal_f__det_til___79969

6 http://www.regjeringen.no/nb/dep/bld/tema/nedsatt_funksjonsevne/fn-konvensjon-om-rettighetene-til-mennes.html?id=511768

Målgrupper for programmet er:

- politikere på ulike forvaltningsnivåer,
- kommunale og statlige beslutningstakere på administrativt nivå,
- tjenesteytere for mennesker med utviklingshemning,
- utdanningsinstitusjoner
- spesialisthelsetjenesten,
- kompetansemiljøer
- fylkesmannsembetene,
- andre tilsynsmyndigheter
- ombudene,
- samt mennesker med utviklingshemning og deres pårørende

Mange av tiltakene som presenteres her er allerede satt i verk. Vi tar dem med for å vise mer av helheten i departementenes arbeid. God politikk på dette området er resultatet av innsats over mange år.

Mennesker med utviklingshemning er enkeltpersoner med sine egne ønsker og forutsetninger for å leve sine egne liv. Det er en viktig oppgave for politikere, administratorer og tjenesteytere å sørge for at rettighetene til ethvert menneske med utviklingshemning blir respektert. Første del av informasjons- og utviklingsplanen er derfor tiltak for å skape større bevissthet på politisk, administrativt og faglig nivå, både sentralt og lokalt, om gjeldende politikk for mennesker med utviklingshemning.

I dette arbeidet inngår også å skape oppmerksomhet og debatt om levekårene og livssituasjonen til mennesker med utviklingshemning.

Neste del er videreutvikling av den praktiske politikken og formidling av kunnskap om gode praktiske løsninger på viktige områder: Selvbestemmelse og brukerinnflytelse, bolig, helse- og sosialtjenester, barnehage, skole/utdanning, arbeidsliv, fritid, kriminalomsorgen, informasjons- og kommunikasjonsteknologi, og tjenester på tvers. Mangelfull kunnskap kan være en like viktig hindring som dårlige holdninger.

Systematisk innsamling av data om levekår er viktig for å følge med i om intensjonene i reformen blir gjennomført i praksis. Tredje del av programmet skal bidra her.

Tjenesteyternes arbeid er særlig viktig for å bidra til at mennesker med utviklingshemming kan få et godt liv. Fjerde del av planen er ulike tiltak for å styrke tjenesteyternes forutsetninger for å gjøre en god jobb.

BLD har ansvaret for koordinering av arbeidet med gjennomføring av programmet. Med utgangspunkt i programmet vil det bli utarbeidet årlige oversikter over gjennomførte, igangsatte og nye tiltak. Disse vil bli gjort tilgjengelig på internett.

Aktivitetsplan for 2010 - 2013

1. Større bevissthet på politisk, administrativt og faglig nivå, både sentralt og lokalt, om gjeldende politikk og relevant lovgivning for mennesker med utviklingshemming

Mennesker med utviklingshemming har rett til et selvstendig liv og til å være en del av samfunnet. Tilrettelegging for at mennesker med utviklingshemming skal kunne bruke denne rettigheten krever innsats både på politisk, administrativt og faglig nivå, både sentralt og lokalt. Aktørene på alle nivåer må derfor være seg bevisst hvilke retningslinjer og lovbestemmelser som gjelder.

BLD vil invitere til regelmessige *møter mellom politisk ledelse, interesseorganisasjoner og sentrale fagorganisasjoner* for å drøfte utviklingen på området.

Departementet tar sikte på å delta i en markering av *20-årsjubileet for ansvarsreformen våren 2011*.

BLD vil i samarbeid med andre departementer invitere interesseorganisasjonene, ansattes organisasjoner og andre berørte organisasjoner til en serie med regionale *møter med kommunene*. Målet med disse møtene er å informere om politikken for mennesker med utviklingshemming og drøfte utformingen av den praktiske politikken og problemer som tjenestemottakerne og kommunene opplever.

BLD vil informere *de fylkeskommunale og kommunale rådene* for personer med nedsatt funksjonsevne om politikken på området og dermed legge grunnlag for større bevissthet om livssituasjonen og behovene til mennesker med utviklingshemming.

Det er det offentliges ansvar å sikre at den enkelte får sine rettigheter oppfylt. Politikken må preges av respekt for menneskerettighetene. Mennesker med utviklingshemming og deres pårørende og hjelpeverger kan også selv stille krav. Det er ikke alltid enkelt verken for mennesker med utviklingshemming eller deres pårørende å oppfatte hvilke rettigheter de har. God og tidlig informasjon om dette er derfor viktig. Helsedirektoratet har utgitt *informasjonsheftet: "Barn og unge med nedsatt funksjonsevne – hvilke rettigheter har familien?"*⁷ og *"Håndbok og helse- og sosialtjenesten i kommunene"*⁸.

7 http://www.helsedirektoratet.no/publikasjoner/faktahefter/barn_og_unge_med_nedsatt_funksjonsevne_hvilke_rettigheter_har_familien_27410

8 http://www.helsedirektoratet.no/publikasjoner/faktahefter/h_ndbok_om_helse_og_sosialtjenesten_i_kommunen_bokm_l_294734

*Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemning (NAKU)*⁹ har en sentral rolle som kunnskapsformidler. Kompetansemiljøets hovedoppgave er å utvikle det faglige grunnlaget for å skape gode levekår for mennesker med utviklingshemning. Hovedmålgruppen for dette arbeidet er ansatte i kommunene og spesialisthelsetjenestene som yter tjenester til mennesker med utviklingshemning. Kompetansemiljøet skal bidra til at kommunalt ansatte kan dra nytte av erfaringer i andre kommuner, av faglig veiledning i nettverk og av tilgang på forskning og fagutvikling ved høyskoler og universitet.

Organisasjoner for og av personer med utviklingshemning er viktige aktører i den offentlige debatt. Dialog med departementene og statsstøtten bidrar til dette.

*Stiftelsen SOR (Samordningsrådet for arbeid for mennesker med utviklingshemning)*¹⁰ får tilskudd fra staten til sitt arbeid med å stimulere til sosialpolitisk debatt om situasjonen til mennesker med utviklingshemning og til å arbeide med selvbestemmelse og holdningsarbeid. SOR driver også kunnskapsformidling gjennom kurs, konferanser, nettsider og tidsskrift.

Fylkesmannen skal arbeide for at Stortingets og regjeringens vedtak, mål og retningslinjer blir fulgt opp. På vegne av flere departementer utfører fylkesmannen en rekke forvaltningsoppgaver i forhold til kommuner og enkeltpersoner, og er klage- og tilsynsmyndighet. Fylkesmannen skal bl.a. arrangere kurs og konferanser og gi råd og veiledning til kommunene for å bedre rettssikkerheten for personer med psykisk utviklingshemning.

Fylkesmannen har for eksempel særlige oppgaver knyttet til *Omsorgsplan 2015*¹¹ for å møte særlige utfordringer i utviklingen av helse- og sosialtjenesten. Det er store utfordringer knyttet til at det blir stadig flere eldre, nye brukergrupper, knapphet på omsorgsytere, økende behov for medisinsk og tverrfaglig oppfølging, aktiv omsorg mv. Fylkesmennene har ansvar for å følge opp sosialtjenestelovens bestemmelser som regulerer bruk av tvang overfor mennesker med utviklingshemning.

9 <http://www.naku.no/>

10 <http://www.samordningsradet.no/>

11 http://www.regjeringen.no/Upload/HOD/Vedlegg/Omsorgsplan_2015/sartrykk_omsorgsplan_2015.pdf

2. Videreutvikle politikken og formidle kunnskap om gode praktiske løsninger

Gjennomføring av politikken er også et spørsmål om gode praktiske løsninger. Har vi dem ikke, må de lages. Og de vi har, må gjøres kjent slik at de kan inspirere andre. Nedenfor følger tiltak av begge typer.

Selvbestemmelse og brukerinnflytelse

Å legge til rette for økt selvbestemmelse er en viktig del av arbeidet for et selvstendig liv.

I praksis har det vist seg at mange utviklingshemmede ikke gis reelle valg, Et viktig virkemiddel for å endre på dette er å *påvirke holdninger*. Berørte departementer vil legge vekt på dette i sitt arbeid med å skape større bevissthet om gjeldende politikk og relevant lovgivning for mennesker med utviklingshemning. Innsatsen her skal rettes mot både politisk, administrativt og faglig nivå, sentralt så vel som lokalt.

Informasjon til beslutningstakere og tjenesteytere om *viktige prinsipper* for den enkelte tjenestemottakerens selvbestemmelse vil bli innarbeidet i nytt informasjonsmateriell når ny helse og omsorgslov foreligger. Annet relevant informasjonsmateriell utgitt av Helsedirektoratet vil også bli revidert.

For å fremme selvbestemmelse og brukerinnflytelse er det viktig at informasjon er lettlest og tilrettelagt for mennesker med skrive- og lesevansker. BLD gir årlig flere millioner kroner i tilskudd til *lettlestavisen "Klar tale"*¹².

Et viktig tiltak for selvbestemmelse er å gi mennesker med utviklingshemming den støtte de trenger for å kunne bruke sin rettslige handleevne. FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne slår fast at mennesker med nedsatt funksjonsevne har rettslig handleevne på lik linje med andre, på alle livets områder. *Den nye vergemålsloven* er tilpasset konvensjonens krav. Den ble vedtatt i mars 2010 men er ennå ikke satt i kraft.

Etter denne loven skal et vergemål alltid tilpasses det enkelte mennesket og aldri gå lengre enn nødvendig. Respekten for enkeltmenneskets integritet, dets ønsker og meninger står sentralt. Formålet med loven er blant annet å øke kvaliteten på vergeordningen og bedre vergenes kompetanse slik at mennesker med nedsatt funk-

12 <http://www.klartale.no/>

sjonsevne får bedre bistand. Loven inneholder også nye regler om adgang til å frata mennesker den rettslige rådigheten på nærmere bestemte områder, bl.a. der dette er nødvendig for å sikre at personen ikke blir utnyttet av andre. Justisdepartementet vil få laget informasjon rettet mot personer som har behov for verge.

Prosjekt medborgerskap er et av NAKUs bidrag for å fremme full deltakelse for alle i samfunnet. Prosjektet har fokus på situasjonen til mennesker med utviklingshemming i den enkelte kommune og henvender seg til kommunene, ansatte i helse-, sosial-, skole- og NAV-sektoren, politikere, lag og foreninger, frivillige organisasjoner, næringsliv, mennesker med utviklingshemming, deres pårørende o.a. Disse møtes i et åpent forum hvor to prosessveiledere leder arbeidet med å evaluere dagens situasjon, for i neste omgang å bidra med konkrete forslag til justeringer og forbedringer innen kommunenes tålegrense og rekkevidde.

Bolig

Ansvarsreformens mål var å ivareta retten til et selvstendig liv og til å være en del av samfunnet, med de samme valgmuligheter som andre – også retten til å velge hvordan du vil bo. Det enkelte menneske skal kunne bo slik hun eller han selv ønsker, enten ønsket er å kjøpe bolig, leie bolig, bo for seg selv eller bo sammen med andre. I forbindelse med ansvarsreformen la et samlet Storting til grunn at det ikke skal bygges opp en kommunal særomsorg. I stedet ønsket Stortinget å satse på fleksible ordninger tilpasset den enkelte. Det ble understreket at boliger som kommunen tilbyr, ikke skal ha institusjonskarakter. Dette er fortsatt en føring fra staten.

Vi har fortsatt utfordringer på boligområdet. Det er viktig å legge til rette for at det enkelte menneske får bo slik hun eller han selv ønsker. Også personer med psykisk utviklingshemming skal ha *ulike* tilbud, ikke bare kollektiv eller *spesielle* boliger for brukere av sosial- og helsetjenester. Ingen skal være nødt til å dele leilighet eller kollektivbolig med folk de ikke ønsker å bo sammen med.

Anskaffelse av bolig krever ikke nødvendigvis medvirkning fra kommunen. Mennesker med utviklingshemming kan kjøpe eller leie bolig på samme måte som alle andre. Foreldre kan bidra økonomisk og praktisk som for andre barn. Retten til tjenester, både type og omfang, fastsettes ut fra en vurdering av den enkeltes behov. Det gjelder enten boligen er anskaffet på egen hånd eller med bistand fra kommunen. Husbanken har finansieringsordninger for både ordinære boliger (selveierboliger, borettslagsboliger og utleieboliger) og for omsorgsboliger. Bl.a. gir Husbanken tilskudd til vanskeligstilte på boligmarkedet slik at den enkelte kan få råd til å skaffe seg egen bolig. Det er laget informasjonsmateriell med eksempler på hvordan

mennesker med utviklingshemming har fått sin egen bolig finansiert av Husbanken og hvordan praktiske tjenester er organisert¹³.

Helse- og sosialtjenester

Mange har særlige hjelpebehov på grunn av sin utviklingshemming. Kommunen har etter sosialtjenesteloven *plikt til å gi tjenester* til personer som ikke kan dra omsorg for seg selv eller som er avhengig av praktisk og personlig hjelp for å greie dagliglivets gjøremål. Personer som er i en slik situasjon, har *rett til kommunale tjenester*.

Retten til nødvendige tjenester er i prinsippet uavhengig av bosted. Tjenestene skal tilpasses brukeren, ikke omvendt. Kun i helt spesielle tilfeller kan kommunen stille vilkår om at et menneske må bo et spesielt sted for å kunne få tjenester.

Helse- og omsorgsdepartementet har i 2010 bedt Helsedirektoratet skaffe oversikt over praksis i saker hvor personer med psykisk utviklingshemming må flytte mot sin vilje og bruk av vilkår for å motta tjenester. Når alle fylkesmennene har gitt tilbakemelding, vil direktoratet samarbeide med Helsetilsynet om oppfølging.

En hovedutfordring er å få til god *samordning* av de ulike tjenestene den enkelte trenger. *Individuell plan*¹⁴ skal være et hjelpemiddel for å sikre at den enkelte får samordnede helse- og sosialtjenester ut fra sine individuelle behov. Både tjenesteytere og ledere trenger opplæring i dette arbeidet. Helsedirektoratet har utgitt informasjon og opplæringsmaterieell om individuell plan. Lettlest informasjon er utarbeidet og sendt til bl.a. brukergruppen.

*Helsedirektoratets kvalitetsstrategi*¹⁵ bør være retningsgivende for tjenesteutviklingen og kommunenes internkontroll. Det er en egen *forskrift om kvalitet* i pleie- og omsorgstjenestene¹⁶.

Helse- og sosialtjenester til mennesker med utviklingshemming er styrket gjennom etablering av *Nasjonalt kompetansemiljø om utviklingshemming (NAKU)* og *Nasjonalt kompetansesenter for aldring og helse*¹⁷.

-
- 13 Boka "Veien fram til egen bolig" og lettlestversjonen "Sjef i egen bolig" ble utgitt av Norsk forbund for utviklingshemmede (NFU) i 2009. De er laget i samarbeid mellom Husbanken og NFU. Trykt versjon kan kjøpes fra NFU. Finnes også som e-bøker:
<http://www.husbanken.no/Venstremeny/bibliotek/~media/E065D75F46464593A95567255BAFDA3F.ashx>,
<http://www.husbanken.no/Venstremeny/bibliotek/~media/3F94489A1D9346A888D06DF646394707.ashx>
- 14 http://www.helsedirektoratet.no/habilitering_rehabilitering/individuell_plan/
- 15 http://www.helsedirektoratet.no/publikasjoner/veiledere/nasjonal_strategi_for_kvalitetsforbedring_i_sosial_og_helsetjenesten_og_bedre_skal_det_bli__2005_2015__2913
- 16 <http://www.lovdata.no/for/sf/ho/ho-20030627-0792.html>
- 17 <http://www.nordemens.no/>

Videre skal helse- og sosialtjenesten styrkes gjennom flere prosjekter ved disse kompetansemiljøene. Bl.a. er det utviklet e-læringsprogram og forslag til rutiner for helseoppfølging av personer med utviklingshemning. Informasjonsmateriellet vil også kunne tjene som grunnlag for opplæring av ansatte i andre sektorer.

Omsorgsplan 2015 omfatter også tjenesteutvikling til personer med utviklingshemning.

NAKU har utviklet et *opplæringsprogram* som skal heve kompetansen hos tjenesteytere til personer med utviklingshemning. Materialet tar opp sentrale sider ved helse-tjenesten, helse generelt, helseforebyggende tiltak og helsesvikt med gjennomgang av noen aktuelle sykdommer. Programmet ble åpnet av helse- og omsorgsministeren og er lagt ut til gratis benyttelse på NAKUs hjemmeside.

Omsorgstjenesten har et forholdsvis stort innslag av arbeidstakere uten formell helse- og sosialfaglig utdanning. Gjennom *Kompetanseløftet 2015*¹⁸ arbeides det bl.a. for å øke andelen tjenesteutøvere med formell utdanning, større faglig bredde og styrking av lederkompetansen. Vernepleierne har spesialkompetanse for arbeid med mennesker med utviklingshemning. Målet er å sikre kvalitativt bedre tjenester.

Livsløpsoverganger (barn/ung-voksen-eldre) er ikke alltid godt nok ivaretatt. Utfordringene her er tatt opp i Helsedirektoratets handlingsplan for habilitering av barn og unge (2009)¹⁹. I spesialisthelsetjenesten arbeider voksenhabiliterings-tjenesten med å bedre samarbeidet med barnehabiliteringstjenesten, bl.a. ved lederkonferanser og rutiner for ansvarsoverføring ved overgang mellom tjenestene i forbindelse med slike livsfaseoverganger. Utviklingshemning og aldring er et satsningsområde ved Nasjonalt kompetansesenter for aldring og helse.

Status for det *psykiske helsetilbudet* til personer med utviklingshemning ble beskrevet i NAKUs rapport *Utviklingshemning og psykiske helsetjenester* (2008). Kompetansen mht psykiske lidelser hos mennesker med utviklingshemning skal styrkes. NAKU har ansvaret for et nasjonalt fagnettverk som utvikler og formidler forsknings- og fagkunnskap om psykiske lidelser hos personer med utviklingshemning.

18 http://www.helsedirektoratet.no/personell/kompetanseloftet_2015/rekruttering_for_fremtidens_omsorgstjeneste_404674

19 http://www.helsedirektoratet.no/personell/kompetanseloftet_2015/
http://www.helsedirektoratet.no/habilitering_rehabilitering/publikasjoner/handlingsplan_for_habilitering_av_barn_og_unge_548974

Forebyggende tiltak og trivsel skal få større oppmerksomhet i utviklingen av helse- og sosialtjenester. Helsedirektoratet skal, som et ledd i handlingsplanen for barn og unge, lage en oversikt over gode eksempler på forebyggende tiltak. Fylkesmennene skal som en del av embetsoppdraget for 2010 følge opp utvikling av helse- og sosialtjenestene med fokus på forebyggings-, utviklings- og trivselsmål. Kosthold, ernæring, aktivisering og/ kulturtilbud vil inngå.

Sosialtjenesteloven kapittel 4 A gir hjemmel for å bruke tvang i forbindelse med tjenesteytingen for å *hindre at mennesker med utviklingshemming utsetter seg selv eller andre for vesentlig skade*. Andre tiltak skal være prøvd først, og kommunen plikter å sørge for at forholdene legges til rette for minst mulig bruk av tvang og makt. I embetsoppdraget for 2010 er fylkesmennene pålagt å samarbeide med kommunene om planmessig kompetanseheving i saker med vedtak om tvang. De kan bl.a. bruke tilskuddmidler fra Kompetanseløftet 2015. Målet er at antallet dispensasjoner fra kompetansekravene til ansvarlige for tvangstiltak reduseres.

Helsedirektoratet har utgitt *prioriteringsveileder* for habilitering av barn og unge i spesialisthelsetjenesten og prioriteringsveileder for habilitering av voksne spesialisthelsetjenesten. Disse omtaler også juridiske spørsmål knyttet til habiliteringstjenestens behandling av henvisninger, bl.a. etter sosialtjenesteloven kap. 4a.

Barnehage

Barnehagen har en viktig oppgave knyttet til tidlig innsats. Med tidlig innsats menes både et god pedagogisk tilbud fra barna er små, og at problemer forebygges eller løses tidlig i hele utdanningsløpet. Tidlig og god hjelp til barn som av ulike grunner trenger ekstra oppfølging, kan bidra til å forebygge senere vansker og sosial ulikhet. Alle barn må få like muligheter. Personalets faglige og personlige kompetanse er barnehagens viktigste ressurs og en forutsetning for at barnehagen skal være en god arena for omsorg, lek, læring og sosial utjevning. I st. meld 41 Kvalitet i barnehagen skisseres ulike tiltak for å styrke personalets kompetanse. Blant annet skal andelen ansatte med barnehagefaglig og barnefaglig kompetanse i barnehagen økes, nyutdannede skal tilbys veiledning og satsing på kompetansetiltak og etter- og videreutdanningstilbud for alle grupper ansatte i barnehagen videreføres.

I oppfølgingen av NOU 2009:18 *Rett til læring*²⁰ vil det også bli vurdert hvordan hele personalgruppen i barnehagen kan få styrket sin kompetanse overfor barn med særskilte behov.

20 <http://www.regjeringen.no/nb/dep/kd/dok/nouer/2009/nou-2009-18.html?id=570566>

*Strategi for kompetanseutvikling i barnehagesektoren 2007 – 2010*²¹ (forlenget ut 2011) har som formål å videreutvikle barnehagen som lærende organisasjon med et aktivt forhold til kompetanseutvikling. I tilknytning til denne strategien ble det i 2008 utarbeidet et temahefte om arbeid med barn med nedsatt funksjonsevne. Temaheftet ble sendt til alle landets barnehager. Heftet skal gi personalet økt kompetanse og inspirasjon i arbeidet med barn med nedsatt funksjonsevne.

Skole/utdanning

Det er et overordnet mål å arbeide for en inkluderende opplæring for alle. Kunnskapsdepartementet har flere generelle tiltak og strategier som skal omfatte og gagne alle elever. Et viktig prinsipp er at alle elever i grunnskolen har rett til å gå på sin lokale nærscole. Da skal skolen tilrettelegge for en inkluderende opplæring for elevene. Elever som ikke har eller som ikke kan få tilfredsstillende utbytte av den ordinære opplæringen har rett til spesialundervisning etter enkeltvedtak som kan påklages. Det skal utarbeides en individuell opplæringsplan for eleven.

NOU 2009:18 *Rett til læring* peker på mange utfordringer for barn og elever med særskilte behov. KD vil behandle disse utfordringene i en stortingsmelding som planlegges lagt fram i 2011. I denne meldingen vil Regjeringen også svare på Stortingets anmodningsvedtak i 2009 hvor Regjeringen blir bedt om å vurdere endring i opplæringsloven slik at elever som trenger utvikling i talespråk, tegnspråk, alternativ kommunikasjon, supplerende kommunikasjon, eller en kombinasjon av disse, sikres likeverdige rettigheter i lovverket.

Mennesker med utviklingshemming møter, som andre barn med nedsatt funksjonsevne, hindringer for deltakelse i skolefritidstilbudet. Kunnskapsdepartementet vil i samarbeid med andre aktuelle departementer vurdere ulike tiltak for å bygge ned disse hindringene. Elever som på grunn av funksjonshemming eller midlertidig skade eller sykdom har behov for skyss, har i dag rett til skyss til og fra skole. Fra 1. august 2010 er retten utvidet til også å gjelde til og fra skolefritidsordningen for elever som deltar i denne. Retten gjelder ikke i skolens ferier.

21 http://www.regjeringen.no/nb/dep/kd/dok/rapporter_planer/planer/2007/kompetanse-i-barnehagen-.html?id=458353

Arbeidsliv

Retten til et selvstendig liv og til å være en del av samfunnet krever økt mulighet for deltakelse i arbeidslivet. Arbeidsdepartementet har følgende tiltak som kan bidra til inkludering av mennesker med utviklingshemming i arbeidslivet:

Regjeringen oppnevnte 29. januar 2010 et offentlig utvalg for arbeidsrettede tiltak som også omfatter tiltaket varig tilrettelagt arbeid. I mandatet heter det bla. "Arbeid til alle er et overordnet mål for regjeringen. For samfunnet og den enkelte er det viktig at også personer med nedsatt arbeidsevne skal ha anledning til å stå i lønnet arbeid. Det er et problem at mange står utenfor arbeidslivet, for eksempel på uførepensjon".

Utvalget skal gjennomgå og vurdere hvilken plass skjermede virksomheter skal ha innenfor den samlede virkemiddelbruken overfor personer med nedsatt arbeidsevne. Utvalget skal foreslå begrunnede endringer med sikte på å forbedre tilbudet til brukere hvor målet er overgang til det ordinære arbeidslivet. I tillegg skal utvalget vurdere fordelingen av deltakere på tiltak i henholdsvis skjermede og ordinære virksomheter. Utvalget skal også foreslå endringer for å forbedre tilbudet til brukere som har behov for en varig tilrettelagt arbeidsplass. Samtidig skal det tas hensyn til sentrale mål som inkludering, trygghet og gode levekår for den enkelte. Utvalgets arbeid skal bidra til å sikre NAV forutsigbare samarbeidspartnere som holder høy kvalitet og er fleksible i forhold til brukerne. I tillegg er målet å sikre kvalitet i skjermet virksomhet gjennom tydelige krav og gode forutsigbare og framtidsrettede rammevilkår.

ECON har fått i oppdrag å utrede differensierte tilskuddssatser i forbindelse med varig tilrettelagte arbeidsplasser.

Arbeidsdepartementet sendte 25. juni 2010 ut et høringsnotat, hvor mulighetene for å ta inn en ny bestemmelse i arbeidsmarkedsloven som regulerer krav til politiattest for ansatte i bedrifter som tilbyr tiltaket varig tilrettelagt arbeid drøftes. Høringsfristen var 1. oktober d.å. Regjeringen vil ta endelig standpunkt til forslaget etter høringsrunden.

Regjeringen har satt i gang arbeid med en ny sysselsettingsstrategi for mennesker med nedsatt funksjonsevne, slik det er varslet i regjeringserklæringen (Soria Moria 2). Målet er å inkludere i arbeidslivet flere funksjonshemmede som ønsker og vil og kan det. Strategien ses i sammenheng med bl.a. IA-samarbeidet, utformingen av ny uføreytelse og gjennomgang av hjelpemidler for funksjonshemmede. Det tas sikte på å legge fram strategien høsten 2011.

Regjeringen vil i 2010 legge fram lovproposisjon om ny uførepensjon. Det er oppfølging av NOU 2007:4 Ny uførestønning og ny alderspensjon til uføre, og høringsuttalelsene til denne. Målet er bl.a. å få på plass en ordning som kan fungere sammen med ny alderspensjon. Uføreordningen skal fortsatt gi god sikkerhet mot inntektstap til personer som på grunn av varige helseproblemer ikke kan være i arbeid. Samtidig skal ordningen innrettes slik at den motiverer den enkelte til å utnytte sin arbeidsevne. Regjeringen vil også vurdere tiltak som kan bidra til å redusere uføretilgangen. Dette må ses i sammenheng med allerede iverksatte tiltak som videreføringen av IA-avtalen og innføringen av nye arbeidsavklaringspenger fra 1. mars 2010. For å redusere tilgangen til uførepensjon vil det bl.a. være viktig å legge til rette for yrkesdeltakelse blant personer med nedsatt arbeidsevne.

I NOU 2010:5 Aktiv deltakelse, likeverd og inkludering – et helhetlig hjelpemiddeltilbud, pekes det på at personer med utviklingshemming ofte opplever liten kunnskap til deres helsetilstand, noe som fører til mangelfull oppfølging. Formidling av hjelpemidler til personer med kognitiv svikt krever på samme måte en særskilt tilrettelegging og formidling. Det er også et stort behov for informasjon og i forhold til ny teknologi og hjelpemidler som kommer på markedet. Hjelpemiddelutvalget legger videre stor vekt på at hjelpemiddelområdet, både virkemidlene og arbeidet ved hjelpemiddelsentralene og på NAV-kontorene, må innrettes slik at innsatsen i sum på en bedre måte enn i dag understøtter målet om flere i arbeid. Utredningen er/har vært på bred høring (frist 15.10.2010), og regjeringen vil på det grunnlag ta stilling til oppfølgingen.

Fritid

Rett til et selvstendig liv og til å være en del av samfunnet, med de samme valgmuligheter som andre, innebærer en aktiv og meningsfylt tilværelse også i fritiden. Kommunene har plikt til å bidra til dette, se Helse- og omsorgsdepartementets rundskriv I-5/2007 *Aktiv omsorg*²².

Deltakelse i frivillige lag og organisasjoner er en viktig del av fritiden for mange mennesker. Mennesker med utviklingshemming skal også kunne gjøre dette. NAKU gjennomfører etter oppdrag fra Kulturdepartementet et prosjekt om tilrettelagt deltakelse i ordinære frivillige lag og organisasjoner. Målet er å øke kunnskapen og bevisstheten om mulighetene til mennesker med utviklingshemming og øke samarbeidet mellom frivillige organisasjoner og ansatte i kommunene og bydelene som arbeider med å utforme aktiviteter og tiltak.

22 http://www.regjeringen.no/Upload/HOD/Vedlegg/Omsorgsplan_2015/rundskriv_I_5_2007.pdf

Kristiansand kommune har ansvar for prosjektet Fritid for alle, som omhandler ulike måter å utvikle støttekontakttjenesten. Se www.fritidforalle.no. Prosjektet som er finansiert av HOD og BLD avsluttes i 2010, men det planlegges videreføring av nettstedet.

Kunnskapsdepartementet ved Vox, Kulturdepartementet og Helse- og omsorgsdepartementet støtter prosjektet Deltakelse og tilhørighet, som arbeider med inkludering av mennesker med utviklingshemming i tros- og livssynssamfunn. Se <http://www.deltakelse.no>

Kulturinstitusjoner som får tilskudd fra Kulturdepartementet, er pålagt å gi gratis billett til innehavere av ledsagerbevis for funksjonshemmede som kjøper billett til ordinær pris til et arrangement. Alternativt skal det tilbys rabattordninger som gjør at billettprisene for den funksjonshemmede og ledsager samlet ikke overstiger prisen for en ordinær billett.

Det er et mål at både de fysiske bibliotekene og de tjenestene bibliotekene tilbyr skal være tilgjengelige for alle. Norsk lyd- og blindeskriftbibliotek (NLB) er en statsinstitusjon under Kulturdepartementet. NLB er en ledende leverandør av informasjons- og litterærtjenester til synshemmede og andre lesehemmede. *Leser søker bok*²³ er en allianse som arbeider for å bedre vilkårene for litteratur til mennesker som av ulike årsaker har vansker med å lese vanlig tekst. Målgruppen omfatter uvante lesere, personer med funksjonshemminger eller personer med et annet morsmål enn norsk. Leser søker bok mottar driftstilskudd fra Kulturdepartementet.

Kriminalomsorgen

Justisdepartementet har fått laget en tverrfaglig utredning av behovet for å etablere egne ressursavdelinger i fengslene. Denne har nå vært på høring og vurderes nå i departementet. Et hovedsiktemål er å skape et differensiert og tilrettelagt soningstilbud for de innsatte slik at også straffedømte mennesker med utviklingshemming får gode soningsforhold.

Informasjons- og kommunikasjonsteknologi

Norges forskningsråd får hvert år betydelige midler fra flere departementer til gjennomføring av programmet IT for funksjonshemmede (IT-funk). Programmet arbeider for økt tilgjengelighet for alle til informasjons- og kommunikasjonsteknologi og omfatter også mennesker med utviklingshemming.

23 http://www.lesersokerbok.no/kategori.shtml?cat_id=10

Tjenester på tvers

For å bidra til god organisering vil Helsedirektoratet lage en eksempelsamling som viser organisering av tjenester ut fra et helhets- og inkluderingsperspektiv på tvers av sektorer.

3. Bidra til systematisk innsamling av data om levekår som kan belyse i hvilken grad man når målene for politikken for mennesker med utviklingshemming og innsatsen innen ulike tjenestegrener

Det er lite tilgjengelig data om *levkår* blant mennesker med utviklingshemming. De ordinære levekårsundersøkelsene omfatter ikke personer med psykisk utviklingshemming slik at sammenligning med den øvrige befolkningen mangler. Helsedirektoratet/NAKU skal lage en oversikt over statistiske data på individnivå som kan brukes for planlegging av tjenester. Også oversikt over hvor relevante data eventuelt mangler.

Helsedirektoratet vil videre stimulere til *klinisk forskning og forløpsstudier / livsløpsstudier*. Det skal derfor utarbeides en oversikt over hva som foreligger og hvor videre forskning bør prioriteres. Oversikten er ment som grunnlag for søknader om forskningsmidler.

For å stimulere til forskning og evaluering om *tjenesteutvikling - herunder bemanningsplaner og arbeidstidordninger* - vil Helsedirektoratet formidle aktuelle problemstillinger til forskningsmiljøer. Direktoratet vil også samarbeide med aktuelle undervisningshjemmetjenester og sentre for omsorgsforskning om pilotstudier for tjenesteutvikling

Helsedirektoratet vil stimulere forskningsmiljøene til aktivt å *formidle forskningsresultater* til tjenesteytere. Dette understrekes i tildelingsbrev om støtte til forskning. NAKU vil bidra til formidling gjennom sin kunnskapsbank.

Forskningsrådet setter av 2,5 millioner kroner årlig til forskning om *barn med ned-satt funksjonsevne i barnehagen* av en bevilgning på 15,5 mill kroner til PRAKSIS-FOU. Dette vil forhåpentligvis gi kunnskap om det kvalitative tilbudet i barnehagen. Prosjektene gjelder særlig inkluderingsproblematikken.

4. Styrke utdanning, fagutvikling, forskning og veiledning av tjenesteutøverne

Det er behov for å styrke kompetansen og kunnskapen til tjenesteytere som skal bidra til gode levekår for personer med utviklingshemming.

Innenfor høyere utdanning er det utdanningsinstitusjonene selv som har ansvaret for å bestemme hvilke fag, emner, utdanningsløp og utdanningsopplegg som skal tilbys studentene. Etter § 3-3 i universitets- og høyskoleloven har institusjonene autonomi i slike saker. Utdanningsinstitusjonene må selv gjennomføre det faglige og pedagogiske endrings- og utviklingsarbeidet som er nødvendig for at studentene skal bli best mulig kvalifisert for sine arbeidsoppgaver. Innspill fra fagmyndighetene er et nyttig og nødvendig bidrag til institusjonenes arbeid med å styrke utdanningenes relevans for de oppgaver yrkesutøverne skal løse i sitt praktiske arbeid.

Forslag til opplæringsplan om arbeidet med å skape gode levekår for mennesker med utviklingshemming.

Det vil bli laget forslag til en målrettet opplæringsplan for ulike grupper tjenesteutøvere om hvordan de kan bidra til å skape gode levekår for mennesker med utviklingshemming. Tjenestemottakernes rettigheter skal formidles og informasjon om FN-konvensjonen om rettighetene til mennesker med nedsatt funksjonsevne vil inngå. Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet, Helse- og omsorgsdepartementet og Helsedirektoratet er oppdragsgivere. NAKU vil utføre prosjektet og etablere arbeidsgrupper i samarbeid med interesseorganisasjonene. Planen skal kunne tilpasses utdanningstilbud på forskjellige nivåer, inkludert etterutdanning, videreutdanning og internopplæring.

Materiell til bruk i utdanningen

Mennesker med utviklingshemming har rett til å leve et fullverdig liv. Derfor må tjenesteyterne stimuleres til å legge til rette for et mest mulig fullverdig liv for den enkelte. Helsedirektoratet vil få laget informasjonsmateriell om dette til bruk i undervisningen. Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet er oppdragsgiver sammen med Helse- og omsorgsdepartementet. Det tas sikte på samarbeid med utdanningsinstitusjoner.

Innholdet i profesjonsutdanningene

Det stilles ofte spørsmål om de ulike profesjonsutdanningene gir nødvendig grunnlag for arbeidet med tilbud til mennesker med utviklingshemming. Helsedirektoratet vil derfor få gjennomført en utredning om i hvilken grad relevante temaer om utviklingshemming er inkludert i pensum og praksisperioder. Der det finnes mangler, vil direktoratet utfordre utdanningsinstitusjonene til å forbedre dette.

Faglige karriereveier for høyskoleutdannede tjenesteytere

HOD og Helsedirektoratet vil samarbeide om å få utviklet programmer for veiledning / opplæring for å bidra til faglige karriereveier for høyskoleutdannede tjenesteytere. Målet er å utvikle videreutdanningsprogrammer og masterprogrammer innen arbeidet med mennesker med utviklingshemming. Hovedvekten vil ligge på å kvalifisere for veiledningsoppgaver, for eksempel som "fagutviklingsvernepleier". Disse programmene kan også være aktuelt for helsesøstre og andre profesjoner. NAKU vil utføre prosjektet i samarbeid med de ansattes organisasjoner.

Høgskolen i Harstad²⁴ starter i januar 2011 opp mastergradsstudiet "Funksjons-
hemming og deltakelse" som har en særlig innretning mot utviklingshemming.

Stortingsmelding om utdanning for velferdstjenestene

Kunnskapsdepartementet vil høsten 2011 legge fram en stortingsmelding om utdanning for velferdstjenestene. Stortingsmeldingen vil ha som mål å styrke kompetansen i og for fremtidens velferdstjenester og sørge for godt samsvar mellom behovene i yrkene og innholdet i studiene. Kunnskapsdepartementet vil i arbeidet med stortingsmeldingen samarbeide tett med HOD, BLD og AD for å sikre god forankring og samspill mellom sektorområdene og tverrsektorielle saksområder.

24 <http://www.hih.no/>

Utgitt av :
Barne-, likestillings- og inkluderingsdepartementet

Offentlige institusjoner kan bestille flere
eksemplarer fra:
Departementenes servicesenter
Post og distribusjon
E-post: publikasjonsbestilling@dss.dep.no
www.publikasjoner.dep.no
Tlf.: 22 24 20 00

Publikasjonskode: Q-1176 B

Trykk: Departementenes servicesenter
10/2010 - opplag 1000

i

?

